

ОСВРТ НА VII ГЛАВУ ПРЕГЛЕДА ИСТОРИЈЕ СКЈ

I

Начин обраде послератног развитка у *Прегледу историја СКЈ* одређен је, с једне стране, чињеницом да период од 1945. до данас није историјски изучаван, а с друге стране тиме што је за презентацију изабрана форма прегледа. Па и у таквој форми обраде писци нису имали веће претензије од тежње да целовито и у једном систематском приказу изнесу основну проблематику. Због тога у овом осврту морамо имати у виду да је пред нама систематизовани али не и продубљенији историјски преглед.

Да је у питању један пионирски подухват, за нас је ван сваке сумње. У недостатку литературе, кадрова који се баве овом специфичном историјском тематиком и организованих облика архивског истраживања, тешко је било и остварити виши ниво. Једном речју, приближити се историјском прегледу у правом смислу речи. Но не може се пренебрегнути чињеница да обрада неких питања у овом делу *Прегледа* ипак охрабрује са становишта могућности развијања истраживања на овом подручју у будућности. Имамо у виду пре свега обраду напада Коминформа на КПЈ и критички приказ негативних појава које се испољавају у процесу разграђивања старог система и конституисања самоуправљања. Када подвлачимо та места у *Прегледу* онда то не чинимо зато што смо уверени да је сукоб с Коминформом истраживачки продубљен него због тога што је по историјском поступку изложен. С друге стране, критички став приликом изношења неких слабости нашег развитка позитиван је као практична демонстрација могућности да се у новим друштвеним условима и стваралачкој клими као њиховој пратећој појави научноистраживачки, а то значи и критички, проучавају појаве нашег друштвено-политичког и економског развитка након ослобођења. Ми подвлачимо ту чињеницу искључиво са тог аспекта, али се не упуштамо у питање ван оквира овог осврта — да ли је тај критички приказ једностран, да ли је та анализа комплексна и, пре свега, нису ли у њој изостала опречна струјања у самој Партији пошто је тешко узети „да је она од њих имуна“.

Кад се имају у виду објективно условљене слабости *Прегледа* у делу на који се осврћемо, као и поменути позитивни стиму-

ланси за развијање даљег рада у тој области, не смеју се испустити ни неки пропусти који су се можда могли избећи. Тим пре што ми рачунамо да евентуално друго издање ове књиге омогућује да се неке од уочених слабости, а у првом реду грешке и извесно упрошћено сагледавање неких далеко комплекснијих појава, исправе и текст квалитативно поправи. При садашњем стању истраживања на овом подручју није могуће учинити ништа више од покушаја за извесним побољшавањем овог текста на основу појединачних интервенција. Разумљиво, под претпоставком да су и те интервенције фондиране и лишене зле воље. Квалитативно превазилажење тог дела *Прегледа* у целини вршиће се, међутим, на исти начин као и у случају оних делова који му претходе — заснивањем ширег и организованог истраживања наше послератне борбе за социјализам. Форме тог рада и његов интензитет одређиваће потребе заједнице да се то изучавање конституише. Но без обзира на специфичности историјске тематике послератног периода, истраживачки резултати са овог подручја вршиће се такође у облику парцијалних чланака, студијских прегледа и расправа, монографија, издавања грађе или зборника методолошки хетерогених радова повезаних мерилом истоврсног садржаја, тако да нема неке битније разлике у односу на форме и начин истраживања других периода. Бар не у начелу.

II

Ми бисмо раздвојили неке начелне слабости — садржајне и методолошке — од конкретних пропуста. Неке ситније грешке и оцене, извесне неусклађености у тексту такође, могуће је исправити при другом издању, док би оне крупније слабости, за које није никад довољно подвући да су ипак проузроковане реалном ситуацијом на овом подручју истраживања, тражиле темељнију прераду VII главе. Ако бисмо те крупније слабости наводили по њиховом значају, констатовали бисмо на првом месту да објективне условљености нашег послератног развитка нису довољно разрађене а субјективни избори и одлуке довољно анализирани. Нека основна питања такође су тражила дубље улажење у њихову историјску суштину. Статички прилаз многим питањима није својство историјског метода. Приказ аграрне реформе, политичког система схваћеног уже у смислу организације власти и петогодишњег плана је за тај неисторијски прилаз највише карактеристичан. Па и грађанска опозиција, која се помиње при крају VI, у уводу VII главе и посебном одељку „Унутрашње политички односи“ (стр. 436—7), није обрађена адекватно историјском методу. Као специфични део контрареволуционарних снага после рата опозицију је требало приказивати у тешњем контексту унутрашњеполитичких и међународних прилика Југославије у оновременој ситуацији. Друкчије речено, у процесу деловања владајућих друштвених снага и мера које оне предузи-

мају да се контрареволуционарни остацки који им се супротстављају изолују и политички ликвидирају. Одсуство таквог прилаза карактеристично је и за нека друга питања. Има и диспропорција у смислу опширнијег третирања неких а запостављања других догађаја. Кад се приказује рад на обнови, наводе се релативно бројни подаци о успешно спроведеним пољопривредним радовима и пуштању у саобраћај многих путева, што је несумњиво значајно али се врло мало и уз пут говори о савлађивању шпекулације, решавању валутног питања, напорима народне власти на плану социјалне политике, иако су то значајни фактори стабилизације прилика и, што је најважније за преглед оваквог карактера, преко њих се откривају социјално-политичке интенције Партије и народне власти; нови односи који се успостављају по успешно изведеној оружаномј револуцији. Валутарна реформа је и део екстропријационе политике народне власти. Првом оснивачком конгресу КП Србије такође је посвећено свега неколико редака. У вези са овим конгресом сасвим је испуштено да се подвуче његов велики значај за правилну политику Партије према националним мањинама, нарочито у партијској организацији, иде је национални састав био на изласку из рата несразмерно решен. Брисање сељачких дугова, као једна од мера којом се решава тзв. „сељачко питање“, акутно годинама у старој Југославији, није ни поменуто. Међу значајним акцијама партије на подручју народног просвећивања не помињу се кампање за сузбијање неписмености иако су оне у неким крајевима (Космет, Сандак, Босна и Херцеговина и другим) вођене масовно и с наглашеним интензитетом. На регистровање ових кампања, њиховог значаја и последица обавезује сама чињеница да је борба против аналафбетизма, са другим мерама (стварање народних универзитета, ширење школске мреже, образовање културно-просветних друштава итд.), израз револуције на културном подручју.

Но потребно је одмах навести да би инсистирање због диспропорционалности обраде неких питања било и необјективно, јер је познато да се праве мере могу успоставити и догађаји историјски вредновати по свом значају тек у условима развијених истраживања одређене области. А овде је управо обрнут случај: *Преглед* се појављује пре тих истраживања да испуни једну друштвену потребу, а са тледишта историчара да назначи нужност конституисања проучавања једне области за коју су сазреле или сазревају реалне објективне могућности.

III

Осврнули бисмо се и на проблем неразбраћености неких места у VII глави *Прегледа*. На том питању унапред се крећемо са мишљењима да је то само хронологија, један списак догађаја. Колико год били свесни да проблематика у том делу *Прегледа* није разрађена, тешко можемо усвојити и мишљење да се ради само о

хронологији. Ко познаје тешкоће истраживања на овом подручју, мање је спреман да олако потцењује почетне резултате. У свом одређивању према сличним мишљењима ми сматрамо да је *Преглед* у том делу више од хронологије а ипак мање од историјског пресека. Разрађивањем неких места приликом припреме за друго издање рад би се свакако више приближио овом последњем. У том смислу ми бисмо и сугерирали разраду извесних питања.

У оквиру увода VII главе *Прегледа* говори се о противуречностима међу великим силама — чланицама Антихитлеровске коалиције, али се не истичу детаљније узроци, ток и фазе овог разлаза међу дојучерашњим савезницима. На страни 425. само се каже да почиње „стварање јаза“. Каквог „јаза“ и зашто? Истина, на страни 453, у оквиру одељка „Комунистичка партија и међународни раднички покрет“, говори се о томе више, али, с обзиром на значај питања, ипак непотпуно. Расцеп изазива почетак „хладног рата“. Како је тај „хладни рат“ почео, за један овакав преглед није без значаја. Може да изгледа да је то питање потребно шире разматрати у једном прегледу развитка међународних односа после II светског рата, а не у *Прегледу историје СКЈ*. Међутим, ако је овај део о послератном развратку рађен ипак као историја нашег послератног друштва, не могу да се не разрађују ни ти међународни аспекти узрока кризе у светским односима. Поготову ако је поменута поларизација света имала своје дубоке последице и на развитак међународног радничког покрета, па и на развој Југославије. Тачно је да су те противуречности за време рата пригушиване, да би у одређеној ситуацији после завршетка рата отворено избиле. Разлаз између СССР и западних сила не може се приказивати без извесне диференцијације западних ставова у питању послератне сарадње. Према нашој постојећој литератури противуречности су прво избиле између Велике Британије и СССР, мада Британија због званичних односа настоји да активира Француску као заговорника стварања западног блока. Шарл де Гол септембра 1945. отворено износи план о стварању западне групације као противтеже СССР. Но почетком 1946, после познатог Черчиловог говора у Фултону, одржаног у присуству Трумана, Француска губи првобитно замишљену улогу и долази до заједничког англосаксонског наступа који се већ манифестује на мировној конференцији у Паризу. На страни 453. правилно се истиче да је сукоб западних сила и СССР избио у Европи нарочито оштро око питања Немачке. Али, није ли ради потпунијег објашњења требало навести и друге тачке сукоба интереса: Манџурију, уопште догађаје на Далеком истоку, став САД према изборима у Пољској; развоју догађаја у Мађарској и Чехословачкој фебруара—марта 1948. У том делу нема такође ни речи о реаговању Југославије и других социјалистичких земаља на примену Труманове доктрине и Маршаловог плана.

На страни 426. говори се о одузимању ратне добити као једном од облика експропријације. Са одузимањем одређеног про-

цента вредности новца при замети, као и пресудама о конфискацији имовине сарадника непријатеља од судова за суђење преступа против националне части, то је облик који удопуњује мере експропријационе политике народне власти. Само што се при примени тих мера појављују лева и десна скретања. Један рекапитулациони преглед Привредног савета с краја 1946. показује да је по овом основу у Фонд за обнову уплаћено око 125 милиона динара. Међутим, из једног другог извора партијског порекла види се да је само у Војводини по овом основу било разрезано преко 400 милиона динара ратне добити јер је критеријум недозвољиво прошириван. На другој страни појављивали су се случајеви сасвим благог мерила при одређивању добитника. У практичној примени донетих одлука и интенција партијске политике ова десна и лева скретања нису била баш ретка појава, јер се на њих наилази и приликом извођења других економских и политичких мера (пореска политика, подруштвљавање средстава, аграрна реформа, стварање сељачких радних задруга и т. сл.). Значајна активност партијских руководстава усмеравана је, међутим, на сузбијање сличних тенденција и правилно интерпретацију линије Партије и мера које су значиле конкретизацију те политике.

О аграрној реформи говори се сасвим уопштено у неколико реченица (стр. 429). Недостаје она минимална анализа и извлачење друштвено-политичких и економских карактеризација ове мере у новим условима. Наша аграрна реформа није обична буржоаско-демократска мера, што је обавезивало да се о њеном карактеру нешто више каже. Њена природа је управо двојака. Она је буржоаско-демократска мера у онолико уколико ликвидира велики посед, полуфеудалне остатке у пољопривреди, врши нову расподелу земљишног поседа, али је и социјалистичка по свом карактеру јер се изводи у следству остварене социјалистичке револуције која тражи подруштвљавање и у пољопривреди. Део земљишног фонда не подлеже подели аграрним интереситима него се оставља држави, пољопривредним газдинствима и задругама. Члан 23. Закона о аграрној реформи има велики политичко-организациони значај јер фаворизује оне кориснике реформе који улазе у задруге. Није такође истакнут ни њен негативни ефекат са становишта стварања тржишних вишкова у прво време. Нема ни речи о њеним другим последицама: је ли она допринела осредњачењу села, решавању вишкова радне снаге на селу. Сматрам такође да се морало осврнути и на сам процес поделе земље преко аграрних комисија јер се на тим расправама врши класно сучељавање бивших велепоседника и сеоске сиротиње.

Колонизација, спољна и унутрашња, како она у Војводини тако и она на Космету, заслуживала је више пажње од једне реченице (стр. 429). И то не само због тога што се ради о једном колосалном подвигу да се 60.000 породица колонизује у току зиме 1945—6. и с пролећа 1946, већ пре свега због политичко-економских импликација ове колонизације. Како са становишта прила-

гођавања колониста у новим крајевима, њиховог интегрисања са домороцима, навикавања претежно горштакког елемента на пољопривредну културу, тако и са гледишта међунационалних односа. Нарочито на Космету и Војводини. Колико је тај борбени колонистички елеменат који је прошао кроз НОБ представљао приносу и појачање партијске организације у Војводини, рецимо, или Космету, а самим тим и значајно допринео јачању кадровске структуре народне власти.

У третирању обнове (стр. 430—31) требало је такође јаче подвући и разрадити неколико момената: да се обнова првенствено изводи сопственим снагама; да Југославија припада оном кругу земаља које су међу првима успеле да се економски стабилизују; критички се осврнути на помоћ УНРЕ с обзиром на мишљења у иностранству да је она поставила нашу привредну обнову; истаћи чињеницу да се обнова врши на осову низа фрагментарних планских аката и смерница, с једним одређеним програмом, иако се генерални план обнове формулише тек почетком 1946. Не види се довољно значај многобројних такмичења извођених за 1. мај и 29. новембар; да је обнова резултат огромног елана и пробуђених енергија једног народа који је тек изашао из револуције; да су финансијски извори обнове више централизовани него само њено планирање, јер се обнављање врши независно од директива и има масовну основу у самој радничкој класи и најширим слојевима народа. Што се тиче значаја добровољног рада, он се најбоље огледа у самој чињеници да је његова вредност 4:1 у поређењу са расположивим финансијским средствима за њу ангажованим. Борба против шпекулације је само окрзнута у овом тексту, а њој међутим треба посветити већу пажњу. Јер није у питању само феномен који се јавља увек у ирегуларним ратним и послератним условима, те ситносопственичкој структури једног друштва из којег она објективно израста, него и у одређеним настојањима старих снага да путем саботирања економских мера народне власти створе пометњу и неред на тржишту. У том смислу је нарочито индикативан пробој цена на слободном тржишту извршен у лето 1945. Ван сумње је да се ова појава не може посматрати ни ван објективне оскудице робе, али се исто тако не може испуштати из вида ко су носиоци шпекулације и колико њихова активност омета стабилизацију економских прилика. Оштра борба Партије и народне власти у току 1945. и 1946. против ове појаве и изрицање егземпларних казни, па и смртних, говори колико је њено савлађивање било значајно за нормализацију прилика. Кад се говори, с друге стране, о јединственим напорима за што бржим извођењем обнове, не смеју се испустити ни она супротна дефетистичка струјања, чији су носиоци грађански остаци, управљена на то да омаловаже радни напор народа и прошире схватање о немогућности извођења економске обнове без помоћи иностранства. У оквиру приказа обнове, нарочито пуштања у производњу индустријских предузећа и оживљавања тржишта пољопривредних

производа, морају се узимати у обзир и она настојања Партије да изграђени савез радничке класе и сељаштва у условима социјалистичке револуције одржи и продуби и на економској основи после рата.

Што се тиче грађанске опозиције уопште и деловања остатака снага контрареволуције, приметили бисмо да је на крају VI главе започета једна добра анализа овог питања, али је затим пресечена и пренета у VII главу. Разумљиво је да је у њој и тежиште обраде овог питања. Само бисмо ту учинили неке примедбе. Прва је методолошке природе, јер сматрамо да је активност ових снага требало везивати за рад Привремене владе, III заседања Авноја и избора за Конститутанту (стр. 432), а то није урађено, тако да је деловање контрареволуције у послератној ситуацији изоловано представљено. Друга се примедба пак односи на извесно нејасно интерпретирање опозиције. Да ли ту опозицију сачињавају странке, остаци странака или поједини грађански политичари из њихових врхова? Из *Прегледа* се то не види јасно. По нашем мишљењу, о некима од њих може се говорити и формално као о странкама, јер су организационо реконституисане и по законској процедури пријавиле своје постојање и рад. Но, опет, морају се имати у виду и неки фактички моменти: у њима се врши процес снажне диференцијације за и против програма Народног фронта: вођства ових странака нису изабрана после рата, па су нека од њих остала и без поверења бившег чланства које се сливало у јединствену организацију Народног фронта. Дакле, мора се имати у виду да те странке немају ослоњаца у масама. Колико је та слабост у масама изражена најбоље показује чињеница да ниједна од тих групација, које само условно можемо називати странкама, не може да спроведе своју организацију међу чланством, иако су покушаји вршени. Потребно је, даље, делити странке у опозиције од оних које подржавају линију Народног фронта, иако ни ове последње нису избегле поларизацију у питању сарадње у Народном фронту (Земљорадничка и Народна сељачка странка Драгољуба Јовановића).

Још нешто о тим странкама. Споразум Тито-Шубашић је стварао основу за њихову појаву, а како је овај споразум био међународно санкционисан, није погрешно њихову појаву везивати и за извесне међународне обзире. Но у сваком случају тај аспект, узет искључиво, поједностављује читаву ствар. Губи се у ствари из вида да је широка антифашистичка основа Народноослободилачког фронта у току рата омогућавала појаву и деловање свим родољубима независно од страначке оријентације, а с друге стране и то да се преко широке платформе најбоље вршила изолација снага противних социјалистичком развоју. Отворене социјалистичке мере предузимане после рата утицале су на отпадање низа сапутника, али тиме радничко-сељачка основа Фронта није крњена него напротив јачана.

Још једно питање заслужује осврт. Да ли је Народни фронт коалиција или јединствени политички организам? Програмска начела усвојена на I конгресу Народного фронта омогућавају учлањивање партија и група у Народни фронт (стр. 436), али је независно од ове одреде Народни фронт третиран као „несаломљиви савез наших радних маса и свих слободољубивих људи“. Привремени елементи коалције у врху не доводе према томе у питање монолитно јединство у организацијама Народного фронта.

У вези с истим питањем, на страни 437, приметили бисмо да деловање ове опозиције и илегалних снага контрареволуције није доведено у ону тесну везу без које се не може схватити ни контрареволуционарна позиција ове опозиције, коју тако само условно можемо да назовемо, и то без обзира на то да ли су те конкретне везе међу хетерогеним снагама контрареволуције по својим ранијим погледима постојале или не, јер је за историју битно да су објективно њихова настојања била истоветна у превратничким намерама. С обзиром на оштру политичку борбу против ових снага, нарочито у току 1945, није наодмет било навести и нека најзначајнија контрареволуционарна иступања ових снага, укључујући меморандум емигрантских политичара Савету министара иностраних послова великих сила, Пастироко писмо (септембар 1945), оставке Грола, Шубашића и Шутеја са свим њиховим настојањима да изазову страну интервенцију.

Учинили бисмо и неке примедбе за период припрема за прелазак на планску изградњу. Приликом разматрања формулисања програма наше социјалистичке изградње у ЦК су вођене дискусије у току целе 1946. око одређивања пута развитка (Кидричев реферат на V конгресу) које су се изражавале и у неким друкчијим схватањима од оних које је ЦК предлагао. Мисли се на схватања Жујовића, што у *Прегледу* није ни споменуто. Нама се чини да је оцена тих концепција и њихова критика у *Прегледу историје СКЈ* била неопходна.

Облици подруштвљавања у пољопривреди почињу у својој ембрионалној фази још 1945. Сетимо се чланка Моше Пијаде у Архиву за правне и друштвене науке из 1946. који даје типологију већ постојећих задруга заснованих на колективној обради земље. У току 1945. и 1946. формирало се неколико стотина таквих задруга. Међутим, у *Прегледу* се о сељачким радним задругама говори тек у току 1947. и 1948 (448), мада је, бар у једној реченици, требало поменути искуства тих првих колективних облика производње на селу.

Проблемски начин изношења неких питања спречава посматрање догађаја и мера у развоју, у једној еволутивној линији. Презентација проблема је неопходна, али ако се остане само на њој губи се из вида развој политичких и друштвено-економских односа који изазивају одређене акције, њихова трансформација, социјална кретања једном речју. Узмимо за пример свенародну дискусију о првом Уставу. Она је само поменута (стр. 433). А

како се поједини слојеви и групе односе према низу нових уставних решења — ни речи. Рецимо: правном фиксирању општенародне имовине, принципу заштите радних људи од експлоатације, стварању правних могућности за извршење национализације, раздвајању цркве од државе и школе од цркве, установљењу широке скале грађанских права итд. Други пример: однос радничке класе и радних слојева уопште према задацима који се постављају у току извршавања петогодишњег плана обухваћен је у свега две реченице (стр. 447).

Објективности ради потребно је истаћи да је истраживање у сфери извршавања одлука, њихове примене, посебно ако се жели ухватити однос радних маса према тим одлукама, њихово обрађивање у процесу материјалног успона основе социјалистичког друштва, најтежи проблем у историјском проучавању, не само у једном прегледу него и у специјалистичком раду. Ако истичемо сличне пропусте *Прегледа* онда то радимо индицирајући оне идеалне норме којима морамо да тежимо.

Говорећи о петогодишњем плану не можемо да не приметимо да је овај део *Прегледа* готово безличан. Не мислимо овде на навођење крупних личности које значајно доприносе стварању историје, него на изостављање да се помену многобројни прегоаци социјалистичке изградње и борци за неприкосновеност граница земље. Зашто у оваквим прегледима не давати одређено место значајним носиоцима такмичења и новаторства (Сиротановић, Мијатовић, Соња Ербежник и други), многобројним браниоцима мирног рада и стваралаштва палим при вршењу своје дужности (Вицко Глумчић, Пане Ђукић и други)?

IV

Задржали бисмо се у даљем осврту на важном питању појаве система административног руковођења у привреди и другим сферама јавног живота. Због неразвијеног истраживања *Преглед* је морао у том делу добити печат уопштености (450—2). Како у приказу тог система када је већ установљен, тако, и још више, у оном периоду који је претходио том систему као завршеном облику. Постављамо претходно питања: који су то фактори који утичу на јачање етатистичке компоненте, нужно условљавају стварање система административног руковођења привредом у послератној ситуацији? Ако је нешто објективно условљено и нужно, онда га треба историјском анализом и доказати, ако нећемо да филозофи, са више или мање оправдања, те „објективне неопходности“ нашег развитака сматрају решењима бирократа. Да ли *Преглед* садржи еволуцију кретања нашег друштва од „револуционарног демократског самоуправљања“ ка једном мање-више дограђеном етатистичком систему? Како се, историјски гледано, изражава сукоб „између свести и односа“ који изазивају ове две опречне тенденције? Када и како административно руковођење

потискује револуционарно самоуправљање? Да ли на изградњу тог система утиче совјетска политичка и правна доктрина, уопште искуство изградње социјализма у СССР?

Без претензије да се уопштамо у одговор на ова питања, желимо само да посредне и половичне одговоре које на ова питања даје *Преглед* допунимо са неколико чињеница. Јачање државе у сфери привреде не настаје као израз неког привременог интервенционализма који је уосталом познат и у другим земљама у сличним ситуацијама, већ као манифестација потребе да држава у једном тренутку — кад ниједан други субјект није зато способан — преузме и обједини руковођење општенородном имовином. Само имовина бивше државе обухвата домене на којима су запослене стотине хиљада радника и намештеника; експропријација добара Трећег Рајха и припадника немачке националне мањине увећава ту имовину под управом државе; широке конфискационе мере управљене на деприватизацију друштва политички обореног у револуцији, а у специфичној форми кажњавања на принципима „општег права“, дају држави готово неограничену власт над средствима за производњу. Већ у првој фази, док рат још није завршен, организационо стање над овом имовином преузимају Државна управа народних добара и земаљске управе народних добара, које раде на централистичком принципу, упошљавајући бројни апарат од 85.000 људи, тако да чине најзначајнији организациони вид обухватања ове имовине преко којег се спроводи државна интервенција у сфери привреде. Ту је управо зачетак државног сектора, као прве организационе форме искоришћавања општенородне имовине. Пренос руковођења том имовином на привредне ресурсе убрзава процес њеног искоришћавања на централистички начин. Експроприсање буржоазије није значило само економско разоружавање фашизма него и стварање материјалних претпоставки за прелазак на планску изградњу социјализма. Код нас тај пут није ишао узлазном линијом самоуправљања него колосеком ангажовања све разгранатијег апарата државе. Сем привредног монопола државе у управљању овим средствима, на процес етатизације утичу и фактори унутрашње и међународне ситуације, на коју се овом приликом не желимо освртати. Укажимо да снаге контрареволуције покушавају да спрече социјалистички развитак, а с друге стране да је Југославија изложена притиску Запада. Бројне су манифестације тог притиска — од тршћанске кризе преко авионских инцидената и покушаја интервенисања у унутрашње ствари Југославије, па до несигурности на италијанскојугословенској и југословенско-грчкој граници, деловања страних обавештајних служби и њихових настојања да помоћу реакционарних упоришта у земљи спрече успон социјализма у Југославији. Међународни фактор, као узрок концентрације власти и примене револуционарног притиска и политичких средстава уопште, није без значаја за успостављање етатистичке структуре у ФНРЈ. Расцеп међу савезницима је очи-

гледан; реакционарне снаге прво прижељкују интервенцију а затим очекују рат. Још крајем 1944. Дража Михаиловић са чуђењем пита Фотића зашто су се Енглези зауставили на грчко-југословенској граници; клерикалци сматрају да народна власт не сме лишити слободе Степинца па ма шта радио; Пораз Черчила на изборима 1945. делује привремено поразно на старе снаге али већ Фултонски говор и Труманова доктрина дају маха даљим ишчекивањима.

Радничка класа је слаба бројно и млада, неразвијена. Место самоуправног фактора развија се монополна улога државе. Разграђава се апарат, ствара контролна служба, прелази на планирање, уводи систем главних и генералних дирекција. У другој половини 1946. прелази се на коначну изградњу једног централистичког система руковођења. У оквиру тог система ингеренција државе значајно расте, револуционарна иницијатива уступа место административној подређености, плански директивни систем обухвата цео привредни организам. Упркос овом објективном кретању, Партија и народна власт спречавају екстремне облике деформације друштвених односа, али систем који се конституисао има своје законитости. Настаје сукоб револуционарне свести и објективно датих односа који ће се превладати тек преласком на самоуправљање. Изградња тог система је одређен процес, који као такав није посматран у *Прегледу*. Револуционарно демократско самоуправљање је проишло из рата и у непосредном послератној стварности се наставило. Револуционарни кадрови израсли у рату носиоци су овог таласа самоуправљања које укључује милионске масе у јавни живот, у апарат власти и привреде. Филозофи воле да кажу да је ново друштво од старог наследило поделу на управљаче и оне којима се управља, што је несумњиво тачно, али се истовремено превиђа да та подела почиње да се прелазује већ у току рата и након рата. Историчари на тај процес ослобођења човека не могу гледати само као на крајњи резултат него кроз све оне фазе кроз које он пролази. Зар стварање биначког тела од 8 милиона људи (укључујући жене и омладину са навршеном осамнаестом годином) није један револуционарни акт ослобођавања; зар нова социјална политика није носила у себи решења радне сигурности; зар еманципација државе од цркве није прогресиван демократски принцип који недемократско старо друштво није успело у току свог трајања да оствари; зар највећу тековину револуције не представља политичко и правно инкриминисање сваке експлоатације човека од човека у принципу? Застој у тој даљој борби револуционарних снага за истинско ослобођење човека, како од најамног рада тако и од диктатуре бирократије, био је само привременог карактера, јер ће самоуправљање означити онај даљи револуционарни преврат у области друштвених односа. А и у фази до успостављања — мање-више кохерентне етатистичке структуре — радне масе су активизиране на свим секторима: у саветима и комисијама народних одбора, у

судској пороти, комисијама за борбу против шпекулације, за одузимање ратне добити, пореским комисијама; преко установе народних тужилаца; у форми деловања радничких повереника као израза неразвијеног учешћа радника у управљању предузећима; културно-просветним одборима. Па и онда кад је плина тог револуционарног самоуправљања привремено ослабила, потискивајућа срашћивањем партијског и државног апарата, свеобухватним диктатом плана и стварањем преграда између бирократије и народа — Партија је знала да сачува и одржи вентиле демократске иницијативе у форми деловања Народног фронта, са његовом широком социјално-политичком осномом, синдиката и других облика самоиспољавања радних људи.

У *Прегледу* је испуштено и питање страног утицаја на наш развитак. Колики је и да ли је постојао утицај совјетске доктрине и праксе на наш систем? Тај утицај је несумњив из више разлога. Ми их овде нећемо наводити. Он се огледа прилично изразито и у нашем првом Уставу који је рађен под утицајем стаљинског устава од 1936.

V

Нека питања у *Прегледу* се понављају, преплићу, па чак и неједнако оцењују. На страни 413. стоји да су избори за НОО спроведени у зиму 1944—45, а на страни 434 да је до избора дошло одмах после завршетка рата. Који је од ових података тачан? Избори за НОО врше се у неким крајевима крајем рата, а у неким опет после ослобођења. Тачније, од марта до октобра 1945. Најпре у Словенији и Македонији, марта 1945. Карактеристика ових избора је такође испуштена, иако се преко њих могу најбоље посматрати унутрашњеполитичке прилике и рад Партије и Народног фронта. Избори су вршени регионално и у временским размацима. Политички значај ових избора није подвучен. А преко њих Партија настоји да се у органе власти изаберу најбољи одборници, ишчисте сви они који су ушли у НОО приликом њиховог конституисања након ослобођења одређених крајева, а пре свега да се побољша национални састав народне власти у крајевима који су национално мешовити (Космет, Војводина и други).

На страни 428. говори се да је о Закону о конфискацији и извршењу конфискације из јуна 1945. целокупна имовина немачког Рајха и лица немачке народности постала својина државе. На страни 415. спомиње се, међутим, одлука Председништва Авноја (говори се о одлукама, а њих је заиста било више, само што се губи из вида да је са посматраног аспекта ова најзначајнија) донета 21. новембра 1944, а објављена фебруара 1945. Ми мислимо да је неправилно приписивати Закону о конфискацији експропријацију имовине немачког Рајха и припадника немачке националне мањине, јер је она извршена на основу поменуте одлуке. Закон не долази да потврди одлуку већ да је прецизира и раз-

ради. Зато ми и сматрамо ову одлуку основном правном платформом експропријације, што је и у складу с текстом на страни 415. Прегледа, где се каже да је пред крај рата борба за победу револуције пренета и у област економике. Друга је ствар, међутим, што се сасвим правилно истиче на страни 427. да су тек након ослобођења створени сви неопходни услови да се процес подруштвљавања средстава за производњу убрза. Пропуст у обради овог питања је и то што се уопште не види начин преузимања и коришћења експроприсане имовине; колику су подршку радничка класа и уопште радни слојеви дали преузимању ових средстава. Изузетак чини само једна реченица на страни 429. у вези са национализацијом. Не говори се чак ни о улози радничких повереника 1945—6. Нема ни речи о раду управа предузећа. Истина, на страни 438—9. говори се о синдикалној организацији као покретачу низа акција да се рационализује производња, пребаци ниво производње, регулишу радни односи и примени ново социјално законодавство.

На страни 432. приказују се избори за Конституанту одржани новембра 1945. У Прегледу је дат проценат гласова за Народни фронт (97%), али се не даје број гласача и број гласова паљих у „кутију без листе“. А пре тога се говори да је из бирачких спискова брисано 2,3% бирача. Може се створити утисак да је онај проценат од 3% (од 97 до 100%) број оних који су из индиферентности или непријатељства апстинирали на изборима. Само што се у таквој презентацији не види број гласова у „кутији без листе“, који се с извесним резервама могу квалификовати као гласови опозиције и непријатеља социјалистичког развика. А ових гласова је било преко 700.000. Изношење података на овај начин извршено је можда да се избегне мноштво бројчаних података у тексту. Но ми то уосталом не знамо. Текстуално гледано ти подаци нису нетачни, јер 97% представља гласове узете од апсолутне цифре бирача који су гласали за Народни фронт. Али и у том случају укупан број бирачког тела изазива забуну. Најважније је ипак да је заобиђен број гласова за „ону другу страну“, као да победничка револуција има разлога да прикрива остатке старих снага и њихов бројчани однос према Народном фронту исказан на овим првим послератним изборима.

На страни 434. говори се да је 1946. донет Општи закон о народним одборима. Не види се, међутим, значајна делатност Министарства за Конституанту усмерена на организационо и функционално усавршавање органа народне власти у току 1945. Рецимо, не помињу се Тезе Министарства за Конституанту донете у пролеће 1945. Или, значајна активност Комисије за изградњу народне власти при ЦК КПЈ, као и одговарајућих тела федералних руководстава. Познато је да је у току 1945. донето више закона којима се регулише ново државно и друштвено уређење па се оправдано поставља питање зашто још у 1945. није законски нормиран рад народне власти створене у револуцији, а која уз то и

ефективно функционише. Наше је мишљење да то произлази из јаког организационог превирања у оквиру народних одбора, с једне стране, а с друге због испуњавања споразума Тито-Шубашић.

Када се говори о споразуму Тито-Шубашић не спомиње се његов Анекс који је међутим од значаја, јер препушта легислативу Авноју. Овај споразум (мисли се на Београдски) датира се у *Прегледу* са 2. новембром 1944, док ми наводимо — по Службеном листу — његово порекло са 1. новембром исте године. Датирање је у литератури о том питању очигледно неусклађено.

У место закључка желимо да поновимо оно што смо рекли на почетку овог осврта: да је овај *Преглед* у делу на који смо се освртали, упркос наведеним слабостима, које резултирају из поменутих разлога, одређених непостојањем историјске литературе и архивских истраживања, испунио потребу за својом појавом.